

Θανάση Βακαλιού, *Η ιδανική και η πραγματική εικόνα του ανθρώπου — Πραγματεία Φιλοσοφικής Ανθρωπολογίας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999

Χωρίς αμφιβολία, ο καθηγητής Θανάσης Βακαλιός ανήκει σε μια ολιγάριθμη ομάδα ερευνητών της Φιλοσοφικής Ανθρωπολογίας που ανανεώνει την προβληματική του ανθρώπου, δίνοντας έμφαση στην κοινωνική, οντολογική προσέγγιση.

Ο αιώνας μας —που φτάνει στο τέραμα του— αποδεικνύεται πράγματι ριζοσπαστικός, με τις τόσες εμπειρίες του που έρχονται να προστεθούν στις εμπειρίες των προηγούμενων αιώνων. Είναι, εντούτοις, χαρακτηριστικό το γεγονός ότι, παρά τις ρηξικέλευθες και επαναστατικές κοινωνικές θεωρίες φιλοσόφων και μελετητών (όπως ο συγγραφέας διαπιστώνει), φανερώνεται μια πολύ χαρακτηριστική εξεικόνιση: «Δεν έχει κατορθωθεί ακόμα», γράφει ο Βακαλιός, «η δημιουργία μιας κοινωνίας του λογικού», «ένος κόσμου του ανθρώπου ριζικά διαφορετικού από τον προηγούμενο (ή από τους προηγούμενους) ως προς την ανθρώπινη ποιότητά του». Και ο μελετητής αναρωτιέται: τι έφταιξε και τι φταίει για την αποτυχία τόσων και τόσων, περισσότερο ή λιγότερο σοβαρών, προσπαθειών για τη δημιουργία ενός ανθρώπινου κόσμου, στον οποίο ο καθένας μπορεί να ζήσει μια αξιοπρεπή ζωή, χωρίς καταστροφικούς ανταγωνισμούς; Με απλά λόγια, «έναν κόσμο της ανθρωπιάς για όλους και από όλους».

Στη διατύπωση αυτή εκφράζεται νομίζουμε παραστατικά αυτό που ο μελετητής ονομάζει «ανθρώπινο πρόβλημα», μέρος του οποίου είναι το φαινόμενο της αλλοτρίωσης. Αντικείμενο, λοιπόν, της μελέτης του είναι το ανθρώπινο πρόβλημα, όπως αυτό εμφανίζεται μέσα από τη συνολική εξέλιξη του ανθρώπου ως κοινωνικού και πολιτισμικού όντος, με έμφαση στην εποχή που δρομολογήθηκε με τη βιομηχανική επανάσταση, προέκταση της οποίας είναι η σημερινή εποχή.

Στη μελέτη αυτού του σύνθετου θέματος, που εκφράζεται με τον όρο «ανθρώπινο πρόβλημα», ο Βακαλιός αποφεύγει την άγονη μέθοδο που περιορίζεται στην ερμηνεία και το σχολιασμό διάφορων απόψεων που έχουν διατυπωθεί από φιλοσόφους για τον άνθρωπο. Αναφέρεται σ' αυτές τις απόψεις τόσο όσο εκτιμά ότι είναι απαραίτητο για να δικαιολογήσει την οντολογική προσέγγιση του θέματός του.

Έτσι, αφού διαχωρίσει τη θέση του από τις διάφορες ιδεαλιστικές ερμηνείες της έννοιας της οντολογίας και από τις αντίστοιχες εφαρμογές της στη μελέτη του ανθρώπου, διατυπώνει τη δική του άποψη, την οποία και εφαρμόζει με συνέπεια σε όλο το βιβλίο του. «Δεσπόζουσα οπτική του βιβλίου είναι», λέει ο συγγραφέας, «η οντολογι-

κή κοινωνική οπτική. Αυτό σημαίνει ότι αντιμετωπίζω τον άνθρωπο ως κοινωνικό ον, μαζί με τις ανθρωπολογικές καταβολές και προεκτάσεις του. Κοινωνική και ανθρωπολογική ουσία του ανθρώπου σ' αυτή την αντίληψη είναι δύο πλευρές του ίδιου νομίσματος, του ανθρώπου εκλαμβανόμενου ως οντολογική ειδολογική οντότητα. Αυτό συνιστά τομή σε σχέση με την κυρίαρχη οπτική και επιτρέπει τη δημιουργική υπέρβαση της αδυναμίας της φιλοσοφίας να συλλάβει το πρόβλημα άνθρωπος και το ανθρώπινο πρόβλημα στις πραγματικές του διαστάσεις» (σελ. 38). Για να προσθέσει αμέσως ότι χρησιμοποιεί την έννοια της οντολογίας όχι ως ένα αυτόνομο εργαλείο στη μελέτη του ανθρώπου, αλλά σε συνδυασμό με τις έννοιες της ολότητας, της ιστορικότητας και της διαλεκτικής, έτσι που όλες μαζί αυτές οι έννοιες και η αντίληψη την οποία καλύπτουν αποτελούν τον πυρήνα της μεθοδολογίας με την οποία αντιμετωπίζει το αντικείμενό του (σσ. 36-37).

Αυτή η προσέγγιση του επιτρέπει να διαφοροποιηθεί όχι μόνο από τις ιδεαλιστικές απόψεις, οι οποίες στον ορισμό του ανθρώπου τονίζουν μονομερώς τη νόηση, την πνευματικότητά του, αντιδιαστέλλοντάς την συνήθως με τη σωματικότητα ή και με τους υλικούς-κοινωνικούς του προσδιορισμούς, αλλά και από την ανθρωπολογική οπτική που ορίζει την ουσία του ανθρώπου με καθαρά φυσικούς όρους, ενδιαφέρεται μόνο για τη «φυσική» φύση του ανθρώπου, καθώς και από τη στενόκαρδη κοινωνιολογική οπτική, που στον ορισμό του ανθρώπου (στην αντίληψή της για τον άνθρωπο) αδιαφορεί για τους φυσικούς του προσδιορισμούς ή τους αγνοεί παντελώς.

Στην αντίληψη του Βακαλιού ο άνθρωπος ως ειδολογική ύπαρξη προσδιορίζεται συγχρόνως από τη «φυσική» του φύση και

από την κοινωνική του φύση, με κυρίαρχη και καθοριστική τη «δεύτερη», δηλαδή τους κοινωνικούς του προσδιορισμούς —αντιλαμβανόμενος την κοινωνία ως ιστορική κατηγορία. Σ' αυτό, κατά τη γνώμη του, έγκειται η μελέτη του ανθρώπου από τη φιλοσοφική ανθρωπολογία (σσ. 243-244).

Δεν πρόκειται για μια άποψη η οποία προκύπτει από την κριτική διαφοροτικών με τη δική του απόψεων, για μια άποψη που κινείται στο πλαίσιο της φιλοσοφικής εννοιολόγησης. Αν επρόκειτο για κάτι τέτοιο, δεν θα άξιζε την ιδιαίτερη προσοχή μας. Τέτοιες μελέτες αφθονούν στο χώρο της φιλοσοφίας.

Η άποψή του για την ουσία και τη φύση του ανθρώπου προκύπτει από τη μελέτη των ερευνητικών και των εμπειρικών κατασταλαγμάτων της ιστορίας του ανθρώπου, καθώς και από τη μελέτη των πρώτων αξιόπιστων αποτελεσμάτων της σύγχρονης βιολογίας (της γενετικής και της επιστήμης του νευρικού συστήματος), η οποία σε πειραματική βάση μιλά τώρα πλέον για την οργανική σχέση εγκεφάλου και νόησης. Μάλιστα, διερευνά σε πειραματική βάση τον προσδιορισμό των διαδικασιών στον εγκέφαλο που σχετίζονται με την ανθρώπινη συνείδηση.

Ο Βακαλιός, τονίζοντας τη σημασία που έχουν αυτές οι έρευνες για τη φιλοσοφία, διαχωρίζει τη θέση του από την τάση του βιολογισμού στη μελέτη του ανθρώπου, στον ορισμό του ανθρώπου και της ουσίας του ανθρώπου. Αυτό νομίζω ότι είναι προφανές από τα όσα έχω πει παραπάνω. Ωστόσο, περισσότερο σαφής είναι στο κεφάλαιο στο οποίο ασχολείται με τις βασικές ιδιότητες του ανθρώπου, που είναι η εργασία (δημιουργικότητα), η νοημοσύνη (διανοητικότητα-συνείδηση), η κοινωνικότητα, η καθολικότητα και η ελευθερία, στις οποίες, στην πορεία εξέλιξης του ανθρώπου, «προστέθηκε» και η ηθικότητα.

Η οντολογική οπτική (όπως αυτή προσδιορίστηκε παραπάνω) που εφάρμοσε ο Βακαλιός στη μελέτη του ανθρώπου και του ανθρώπινου προβλήματος του επέτρεψε να δει βαθύτερα τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στις βασικές ιδιότητες του ανθρώπου (ο Μαξ τις ονομάζει «ουσιώδεις δυνάμεις») και στη διαλεκτική της ιστορικής εξέλιξης του ανθρώπου. Από τη γενική θεώρηση αυτής της εξέλιξης που επιχειρεί προκύπτει ότι:

1) Αυτές οι ιδιότητες, οι οποίες υπάρχουν δυνάμει μέσα στον άνθρωπο, μετατρέπονται σε ιδιότητες ενεργείας μέσα στην κοινωνία, η οποία γίνεται αντιληπτή ως ιστορική κατηγορία.

2) Η ιστορία πραγμάτωσης αυτών των ιδιοτήτων είναι η ιστορία του ανθρώπινου είδους, είναι η ιστορία της ανθρωπότητας.

3) Ο άνθρωπος εισερχόμενος στη φάση του πολιτισμού δημιουργεί τις προϋποθέσεις για τη δρομολόγηση μιας ατέρμονης διαδικασίας ανάπτυξης των βασικών του ιδιοτήτων, των ουσιωδών του δυνάμεων.

4) Η ανάπτυξη των βασικών ιδιοτήτων του ανθρώπου στο κύλισμα της ιστορίας συνιστά την ανάπτυξη της ουσίας του ανθρώπου, με κυριότερο «όχημα» τη δημιουργικότητα. Ο άνθρωπος ως homo faber και ως homo sapiens εξελίχθηκε σε πολιτισμικό ον χάρις στη δημιουργική του ικανότητα. Αυτή ήταν η βάση για την ανάπτυξη των άλλων ιδιοτήτων. Ωστόσο, το περιεχόμενο, η δυναμική και η κοινωνική λειτουργικότητα των ιδιοτήτων του εξαρτήθηκε α) από την ερμηνεία που έδινε (και δίνει) η εκάστοτε κοινωνία στις ιδιότητες αυτές, β) από τις προϋποθέσεις που η κοινωνία δημιουργεί για την απρόσκοπτη ανάπτυξή τους, με κυρίαρχο γνώμονα την οφελιμότητά τους ή την αντίληψή της για την οφελιμότητά τους (για τα άτομα που ασκούν την εξουσία ή και

για ολόκληρη την κοινωνία) και γ) από την αντοχή που μπορεί να προβάλλει το κατεστημένο σύστημα εξουσίας ή και η οργανωμένη κοινωνία γενικότερα, αλλά και τα άτομα που την απαρτίζουν, στη δυναμική της ανάπτυξής τους, η οποία τείνει να υπερβεί ή και να σπάσει τα κατεστημένα κοινωνικά όρια λειτουργίας τους, να σπάσει τους κοινωνικούς φραγμούς που εμποδίζουν την απρόσκοπτη ανάπτυξη αυτής της δυναμικής. Οι ανακαλύψεις του Ήρωνα (και πολλών άλλων) στην Αλεξάνδρεια δεν λειτουργήσαν κοινωνικά, γιατί δεν υπήρχε κοινωνική ζήτηση. Τα παραδείγματα είναι άπειρα σχετικά με τους περιορισμούς στην ανάγκη για ελευθερία που έβαζαν στα δημιουργικά άτομα τα εκάστοτε εξουσιαστικά κατεστημένα, αλλά και κοινωνικά συνολα.

5) Δεχόμενοι ότι οι βασικές ιδιότητες πραγματοποιούμενες συνιστούν την ουσία του ανθρώπου, μπορούμε να δεχτούμε την άποψη ότι η μελέτη της συνολικής εμπειρίας του ανθρώπινου πολιτισμού βεβαιώνει ότι δεν υπήρξε ως τώρα (και δεν υπάρχει και τώρα) αντιστοιχία ανάμεσα στα διάφορα στάδια ανάπτυξης του πολιτισμού και στις δυνατότητες των ατόμων (όλων των ατόμων) να αναπτύξουν τις ανθρώπινες ιδιοτητές τους, τις ουσιώδεις δυνάμεις τους. Επομένως, να αναπτύξουν την ανθρώπινη ουσία τους.

6) Ότι η πλήρης ανάπτυξη των βασικών ιδιοτήτων από όλα τα μέλη της κοινωνίας δεν οδηγεί οπωσδήποτε σε μια κατάσταση καθολικής κοινωνικής και ανθρωπολογικής αυτοπραγμάτωσης, που να εγγυάται την υπέρβαση του ανθρώπινου προβλήματος, εφόσον η ανάπτυξη των βασικών ιδιοτήτων δεν συνδυάζεται με την ανάπτυξη των κοινωνικών δομών και τη δημιουργία μιας κοινωνικής κουλτούρας, εσωτερικευμένης από όλα τα άτομα, που επιτρέπει το συνδυασμό της αρχής του ορθολογισμού με την

αρχή του ανθρωπισμού σε όλες τις μορφές έκφρασης και λειτουργίας της κοινωνίας, καθώς και στην κοινωνική συμπεριφορά των ανθρώπων ως ειδολογικών υπάρξεων.

Αυτό όμως είναι αδιανόητο χωρίς την ανάπτυξη της ηθικής συνείδησης, η οποία καθιστά τα άτομα ικανά να δημιουργήσουν αυτή την κοινωνία και να της δώσουν σώμα και οστά μέσα από την κοινωνική τους συμπεριφορά, μέσα από τον κοινωνικό ή και τον ατομικό τρόπο ζωής τους. Αυτό μπορεί να συμβεί μόνο σε μια κοινωνία που ο ανθρωπισμός αποτελεί φυσιολογική (άρα αυτονόητη) μορφή αυτοπραγμάτωσης του ανθρώπου ως κοινωνικού ατόμου και ως ειδολογικής ύπαρξης συγχρόνως. Αλλιώς η ανάπτυξη των βασικών ιδιοτήτων, με κυρίαρχη την ιδιότητα της δημιουργικότητας, χωρίς την ύπαρξη ενός καθολικού ανθρωπιστικού πλαισίου αναφοράς, το οποίο να λειτουργεί ως μια εσωτερική δύναμη του καθενός, μπορεί να απειλήσει τη συνοχή της κοινωνίας σε σημείο που να μπορέσει να απειλήσει και την ίδια ύπαρξή της, άρα την ίδια την ύπαρξη του είδους.

Στην «ακραία» αυτή διαπίστωση-υπόθεση μπορούμε να οδηγηθούμε παρακολουθώντας την εξέλιξη του καπιταλισμού, με έμφαση στη σημερινή μορφή λειτουργίας και κοινωνικής έκφρασής του.

Απ' αυτή την ανάλυση, με αναφορά πάντα στην πραγματικότητα, προκύπτει αβίαστα το βαρυσήμαντο συμπέρασμα από κάθε άποψη, θεωρητική και πρακτική, ότι «στην εποχή μας το αίτημα συνδυασμού του ορθολογισμού με την αρχή του ανθρωπισμού έχει πάψει να είναι απλώς μια υπόδειξη ή προτροπή της φιλοσοφίας. Είναι πλέον ένα καθολικό αίτημα, το οποίο προκύπτει από την εκτίμηση ότι, αν η ανθρωπότητα δεν προχωρήσει με στόχο τη δημιουργία ενός νέου πολιτισμού ικανού να κάνει πράξη

αυτό το αίτημα, τότε η χωρίς όρια δημιουργικότητα που εξυπηρετεί τις ανάγκες του καπιταλιστικού συστήματος και ενισχύει τη λογική του, μπορεί να την οδηγήσει στην αυτοκαταστροφή» (σελ. 457).

Το βιβλίο του Θανάση Βακαλιού είναι ένα οισορήλατο έργο με πολλαπλές αναφορές και νήξεις, που μας υποχρεώνει να σκεφτούμε πάνω στις διαπιστώσεις, στο πολυδιάστατο πλέγμα των σκέψεών του, που εδώ στον περιορισμένο χώρο ενός άρθρου, δεν είναι δυνατό να το αξιολογήσουμε με επάρκεια.

Τελειώνω αναφερόμενος στην παρατήρησή του για το κυρίαρχο φαινόμενο ατάρχειας της φιλοσοφίας στη μελέτη του ανθρώπου. Ο συγγραφέας του βιβλίου επιστά την προσοχή όσων ασχολούνται με τη μελέτη του ανθρώπου στο γεγονός πως: 1) Ό,τι έχει πει η φιλοσοφία για τον άνθρωπο, ειδικότερα το φιλοσοφικό ρεύμα από τον Σωκράτη, τον Πλάτωνα, τον Αριστοτέλη, που αποτελεί και σήμερα το κυρίαρχο ρεύμα στη φιλοσοφία του ανθρώπου (με άμεση επίπτωση και στην παιδαγωγική αντίληψη για τον άνθρωπο), έχει υποστεί την κριτική της εξέλιξης του πολιτισμού και της επιστήμης· 2) ότι οι νέες επιστημονικές ανακαλύψεις που αναφέρονται στον άνθρωπο, ιδιαίτερα οι ανακαλύψεις της σύγχρονης βιολογίας (της γενετικής και της επιστήμης του νευρικού συστήματος), αμφισβητούν την αυτονόμηση του πνεύματος ως μιας αυτοκαθοριζόμενης οντότητας, γενικά αμφισβητούν το διαχωρισμό σώματος (εγκέφαλου) και πνεύματος, σώματος και ψυχής. Θεωρούν αυτή την ιδεαλιστική αντίληψη ερευνητικά αντιπαραγωγική, ενώ συγχρόνως τονίζουν (και αποδεικνύουν ερευνητικά) την παραγωγικότητα της υλιστικής αντίληψης στη μελέτη του ανθρώπου, εμπλουτίζοντάς την συγχρόνως με νέα στοιχεία· 3) ο μελετητής επιστά την προσο-

χή στο γεγονός ότι η φιλοσοφία (εκτός από περιπτώσεις φιλοσόφων) δεν έχει ακόμα συνειδητοποιήσει ότι δεν μπορεί από μόνη της να απαντήσει στα ερωτήματα που η ίδια θέτει για τον άνθρωπο· 4) ότι από τις επιστήμες του ανθρώπου αμφισβητείται η κυρίαρχη τάση να εμφανίζεται η φιλοσοφία ως η μόνη, τάχα, που μπορεί να μιλήσει με έναν αυθεντικό τρόπο για τον άνθρωπο, τη

φύση και την ουσία του και 5) ότι η διεπιστημονική έρευνα με την ουσιαστική συμμετοχή της φιλοσοφίας είναι ο πλέον ενδεδειγμένος τρόπος μελέτης του ανθρώπου και του ανθρώπινου προβλήματος...

Αυτές οι καταλήξεις του μελετητή είναι, πιστεύω, άξιες μεγάλης προσοχής.

Γιώργος Διζικιρίτης

Γιώργου Σταμάτη, *Θεωρία της αξίας και της υπεραξίας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σ. 189

Ο τόμος αυτός του Γιώργου Σταμάτη πραγματεύεται ορισμένα θεμελιώδη προβλήματα της μαρξιστικής θεωρίας της αξίας και του κέρδους. Συγχρόνως αποτελεί, από ούτως ειπείν τεχνική άποψη, και μια εισαγωγή στα γραμμικά συστήματα παραγωγής.

Οι τρεις εργασίες του 1ου Μέρους αναφέρονται στο λεγόμενο πρόβλημα του μετασχηματισμού των αξιών σε τιμές. Στην πρώτη απ' αυτές δείχνεται ότι ο συνηθής μετασχηματισμός των αξιών σε τιμές παραγωγής είναι —ακόμη κι αν είχε νόημα— αδύνατος και αναπτύσσεται εν συντομία το τι σημαίνει στην πραγματικότητα ο μετασχηματισμός των αξιών σε τιμές. Οι άλλες δύο εργασίες του 1ου Μέρους αναφέρονται στη λεγόμενη *new solution* του προβλήματος του μετασχηματισμού, την οποία έδωσαν ο Foley και άλλοι και η οποία απασχολεί για περισσότερα από 15 χρόνια τους μαρξιστές οικονομολόγους διεθνώς. Δείχνεται ότι η *new solution* βασίζεται σε παρανοήσεις στοιχειωδέστατων πραγμάτων και ότι κάθε

περαιτέρω συζήτηση πάνω σ' αυτή είναι άγονη.

Οι τρεις εργασίες του 2ου Μέρους αναφέρονται στη μαρξική και τη νεοριкарδιανή ερμηνεία του κέρδους. Σύμφωνα με τον Marx, το κέρδος είναι θετικό επειδή η υπεραξία είναι θετική, ενώ σύμφωνα με τους νεοριкарδιανούς οικονομολόγους το κέρδος είναι θετικό επειδή το υπερπροϊόν είναι θετικό. Αποδεικνύεται, καλύπτοντας όλα τα δυνατά κερδοφόρα συστήματα παραγωγής, ότι η μαρξιστική θέση είναι ορθή και η νεοριкарδιανή λανθασμένη. Εδώ το βιβλίο πραγματεύεται, επίσης, εκτενώς το αληθές πρόβλημα του μετασχηματισμού: το ζήτημα της μεταμόρφωσης της μίας και μοναδικής συγκεκριμένης ιδιωτικής και ως εκ τούτου ομοιογενούς εργασίας ή των πολλών συγκεκριμένων ιδιωτικών και ως εκ τούτου ανομοιογενών εργασιών σε αφηρημένη εργασία και της έκφρασης της τελευταίας στο χρήμα κι έτσι και του μετασχηματισμού των αξιών στις χρηματικές τιμές αγοράς.

Γιώργος Λογοθέτης